

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİNİN OLUŞMASI ÜZERİNE

— Kısa bir bakış, 1920 - 1960 —

Prof. Dr. B. S. BAYKAL

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğunun budanıp ufalanması ile meydana gelen ulusal devletlerin sonuncusudur. Aslında bu durumu tarihsel bir sürecin doğal sonucu olarak kabul etmek gerekir. Çünkü Türklerin, birçok ulusları kapsayan imparatorluğun kurucusu ve başlıca dayanağı olan temel öge sıfatıyla, kendi devletlerini yaşatmak çabası içinde direnmeleri, devleti dağıtmak ereğine yöneltilmiş her girişime karşı koymaları kadar doğal bir davranış düşünülemez. Aynı surette, ulusal bilincin, imparatorluğu oluşturan bütün milliyetler arasında en geç Türklerde uyandığı da tarihsel bir gerçektir. Teokratik bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğunda gerçek anlamda bir ulusculuk aramak hiç kuşkusuz boşuna olur. Böyle bir dokudaki siyasal bir gövdede yaşama egemen olan temel ilkeler, İslamlık ve bir de evrensel egemenlik kavramları altında toplanabilir. Gerçekten de, yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğunda devlet ve kamu hizmetlerini yüklenecek kişiler için dinin dışında hiçbir ayrılık gözetilmemiştir. Yalnız Müslüman olmak koşulu ile herkese, hangi ırk ve milliyete mensup olursa olsun, kişisel yeteneğine göre resmi görev kapıları aynı ölçüde açık tutulmuştur. Hiç kuşkusuz, bu halin en önemli sonucu, kamu hizmetleri için en üstün yeteneği olanların seçilmesi zemininin yaratılmış bulunması olmuştur.

Ancak, bu sistemin, kendi yaşam gücünü uzun süre koruyamadığı da bir olgudur. Gerçekten de İmparatorluk içinde yaşayan çeşitli milliyetlerin, ayrı ayrı etkenlerin baskısı ile, XIX. yüzyılın başından beri İmparatorluktan kendilerini koparmak için doğrudan doğruya eyleme geçtikleri görülmektedir. Gittikçe güçlenip yaygınlaşan bu merkezkaç (santrifugal) akımı durdurmak için uzun vadeli olarak düşünülen önlemler, esas itibariyle birtakım reformlardır ki, bunların uygulanması ile, adım adım ilerlenerek sonunda başka dinden

olma ayrılığının da ortadan kaldırılmasını ve her vatandaşın eşit haklara kavuşturulup devlet yönetimine katılabilmesini sağlayacak biçimde bir "Osmanlı ulusu" meyvana getirmek amacı güdülmektedir. XIX. yüzyılda tanzimatçılar ve bunlardan sonra da meşrutiyetçiler, "Türklük" sözünü ağıza almadan, bir Osmanlılık bilincinin yaratılması uğrunda durmadan çaba harcamışlardır. II. Abdülhamid'in baskı rejimine karşı İmparatorluğun çeşitli milliyetlerine mensup kişilerce gösterilen direnmeler, bu yoldaki ortaklaşa çabaların belli başlı bir görüntüsünden başka bir şey değildir. Fakat öteden beri bu yolda girişilen bütün çalışmaların bir meyva vermediği meydana çıkmış, çok geçmeden kendisini oluşturan öğelerin ayrılmaları ile İmparatorluğun dağılması bir olupbitti haline gelmiştir. İşte ancak bundan sonradır ki, Türklerde de, bir nefis savunması olarak, yavaş yavaş gelişen ulusculuk akımı varlığını duyurmağa ve gün geçtikçe ağır basmağa başlamıştır. Hele son kurtuluş çaresi olarak görünen 1908 meşrutiyeti Osmanlılığın ve bununla beraber ortaklaşa bir Osmanlı ulusunun yaratılması bakımından umulanın tam tersini getirip de vatan parçalarından büyük ülkelerin kopması, böylece imparatorluk ülküsünün iflas ettiği sabit olunca, dağılan imparatorluğun geri kalan çekirdek parçası üzerinde ulusal bir devlet kurmak düşüncesi büsbütün belirginleşmiş, 1908 ile 1918 tarihleri arasındaki yıllarda meydana gelen korkunç olaylardan sonra artık önüne geçilmez bir akım niteliğini kazanmıştır.

Aslına bakılacak olursa, bu on yıllık süre içinde imparatorluğun Afrika kıtasında, Yakın ve Orta Doğu bölgelerinde, özellikle Balkan Yarımadası üzerinde uğradığı geniş toprak kayıplarından sonra artık "milli" bir devlet kurmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı denilebilir. Güneyde din, kültür ve tarihsel yazgıları Türklere özdeş olan Arapların oturdukları ülkeleri imparatorluğa bağlı tutmanın olanaksız olduğu, Birinci Dünya Savaşı sırasında bura halklarının Türklere karşı tutum ve davranışları ile hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde kanıtlanmış idi. Kaldı ki, savaşın sonlarına doğru Birleşik Amerika Devletleri Başkanı Wilson, meşhur 14 maddelik prensiplerini dünyaya ilan etmiş bulunuyordu. Wilson bildirisi temelde imparatorlukların ve dolayısıyla emperyalizmin tasfiyecisini öngörüyordu. Bunun on ikinci maddesi Osmanlı İmparatorluğunun durumu ile doğrudan doğruya ilgili bulunuyordu. Buna göre her ulus, kendi ulusal sınırları içinde bağımsız olarak yaşamak hakkına sahip bulu-

nacaktı. Dolayısıyla Araplar da Osmanlı İmparatorluğundan ayrılacaklardı. Türklere de kendi yazgılarını kendileri tayin etmek hak ve yetkisi tanınmış oluyordu. Böylece yenik düştükten sonra da bağımsız bir varlık sürmek olanağının vaadedilmesi, Türklerin savaşı sürdürmek azmini sarstı ve bir ateşkes anlaşmasına gitmelerini, başka olayların da etkisi ile kolaylaştırdı.

Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti, Wilson prensiplerinin dürüst olarak uygulanması sonucunda vücut bulmuş bir varlık, başka bir deyimle Amerikan idealizminden doğmuş bir yaratık olarak dünyaya gelmiş değildir. Gerçi I. Dünya savaşının galipleri ilk hamlede Wilson prensiplerine sadık kalacaklarmış gibi görünerek, Mondros ateşkes anlaşması ile bir kez Türklere silahlarını bırakıp memleketin kilit noktalarını ele geçirdikten sonra, ateşkes koşullarını bir yana atmakta ne hukukî ne de ahlakî bir sakınca görmemişlerdir. Altına koydukları imzaların henüz mürekkebi kurumadan, sözlerine bağlı kalmağa gerek duymaksızın, Türk vatanını uydurma bahaneler ve çeşitli formüller altında parçalamağa ve aralarında paylaşmağa kalkışmışlardır. Bunu, o zamanın emperyalist prensiplerinin etkisi altında ve Osmanlı İmparatorluğunu sömürmekte alışmış oldukları geleneksel yöntemlere bağlı kalmak gibi insafsız derecede bencil bir düşünce ile yapmaktadırlar. Amaçlarına erişmeyi kolaylaştıracak her türlü araca başvurmaktan da asla çekinmemişlerdir. Bu arada Türk topraklarında azınlıklardan yararlanmak, bunları örgütleyip yıkıcı eylemlerine tüm olanakları ile hız vermek yolunu tutmuşlardır. Galiplerin bu biçimde davranmaları zafer sarhoşluğundan ileri gelmiştir denebilir ve belki bir dereceye kadar hoş görülebilir. Ama bunun asıl nedeni, her şeyden önce onların, zamanın düşüncelerine uymalarında ve koloniyalizim ile emperyalizmin kurallarına göre eski alışkanlıklarına sıkıdan sıkıya bağlı kalmalarında aranmalıdır. Ancak, bu tutumları ile galipler Türk halkını derin bir hayal kırıklığına uğratmışlardır. Neler vaat olunmuşken şimdi neler yapıyordu! Böylece, bir ulusun tümünde yaratılan bu derin kırınglık, en sonunda Yunanlıların Anadolu'ya saldırtılışı ile, bütün Türk halkını kapsayan millî bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Umutsuzluk içinde bir ölüm-kalım savaşı niteliğini kazanarak topyekün ulusu özveri ve hamiyetin doruğuna erişmek için kamçulamıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı diye anılan bu ulusal şahlanma, nitelik bakımından, Osmanlı İmparatorluğunun geriye kalan ve üzerinde

tarihin kopmaz bağlarla birbirine kenetlediği bir halkın oturduğu son parçasını bir yarı - sömürgeci bir tam - sömürge haline getirmeğe uğraşan emperyalizm ve koloniyalizme karşı yöneltilmiştir. Aslında, koloniyalizm ile anti - koloniyalizmin silahlı bir karşılaşmasıdır ve bu boğuşmadan ikincisinin galip çıkması, hakkın ve haklılığın bir zaferi olmuştur. İşte bu niteliği içindir ki olay, bütün dünyada derin yankılar uyandırmıştır. 1923 yazında Lausanne Barış Anlaşması ile elde edilen başarı, adetâ mazlum ulusların tutsaklıktan kurtulmak için bekledikleri bir umut ışığı olarak karşılanmıştır. Gerçekte, özellikle II. Dünya Savaşından bu yana ulusal kurtuluş akımının bütün dünyada kazandığı başarılar, göz önünde tutulursa, bunun emperyalizm ile koloniyalizmin tasfiyesine bir başlangıç olduğunu görmek hiç de güç değildir.

Anadolu'da, haksızlığa ve köleleştirilmeye karşı ulusal bir ayaklanma biçiminde başlayan Türk bağımsızlık mücadelesi, başından beri halkın egemenliğine dayanan tam bir ulusal devlet kurmak ilkesini kendisine bayrak edinmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun ömrünü tamamladığı Mondros ateşkes'i ile artık sabit olunca, bu, tarihsel sürecin bir zorunluğu olarak kendini göstermiş bulunmaktadır. Nitekim, 1919 baharında Mustafa Kemal Paşanın, uzun düşünme ve danışmalar sonunda vardığı böyle bir kararı uygulama alanına koymak amacı ile Anadolu'ya geçtiğini, o zamandan kalma çeşitli belgeler herhangi bir kuşkuyla yer bırakmıyacak biçimde kanıtlamaktadırlar. Ancak bunların gerçekleşmesi için, o zamanın maddî ve manevî koşulları göz önünde tutularak her adımı iyice ölçüp biçerek atmak, her noktayı ancak sırası geldiğinde uygulama alanına dökmek zorunluğu da duyulmuştur. Böylece, adım, adım ilerlenerek temel ilkelerinde topyekün bir ulusal ayaklanma haline getirilen kurtuluş hareketi, daha ilk gününden beri, biri yabancı istilasına, diğeri de artık ömrünü tamamlamış olan Osmanlı düzenine karşı olmak üzere iki cepheli bir savaşa dönüşmüştür. Memleketi düşman istilasından kurtarmak için girişilen askerî ve siyasî karakterler ile artık Osmanlı düzenini yıkmak ve yerine zamanın gereklerine uygun bir düzen kurmak için harcanan çabalar, aynı zamanda yan yana ve iç içe yürütülmüş, sonunda her iki cephede de zafere ulaşılmıştır.

Kurtuluş savaşını başarıya ulaştıran etkenlerin başında, hiç kuşkusuz, o dönemin yurtseverlerini tepeden turnağa saran "Kuva-yı Milliye Ruhü" gelmektedir. Bu ruh, özgür vatanda özgür ve uygar

kişi olarak yaşamayı ülkü edinmiştir; bu ülkünün gerçekleşmesi için en ilkel koşullar altında en büyük özveriye gözü kapalı hazır olan yeni bir insan tipi yaratmıştır; herkesi vatan ve ulusun bağımsızlığını kurtarmak gibi kutsal bir amaç uğruna birbirine kenetlenmiş, tüm olarak ulusu tek bir gövde haline getirmiştir. Bununla beraber, kurtarılmış bağımsız vatana ileride verilecek biçim üzerinde tam bir anlaşmaya varılamamış, karşıt düşünceler birbirleriyle çarpışmıştır. Başta, tartışmaların odak noktasını da bu mücadelenin, kimin adına yapıldığı sorunu teşkil etmektedir. Gerçekte mücadeleyi yürüten Anadolu'daki Kuva-yı milliyeciler idi. Memleketin yazgısını elde tutması gereken padişah ve hükümeti ise düşman elinde bulunduklarından, iradelerinde özgür değillerdi. Bunlar Kuva-yı milliyecileri, el altından olsa da, desteklemek şöyle dursun, tam tersine, düşmanla işbirliği halinde Anadolu'daki kurtuluş hareketini boğmak için elden geleni yapıyorlardı. Aslında onların böyle davranışları yüzünden idi ki, ulusu, kendi egemenliğini doğrudan kendisi kullanmak kararına itmişti. 16 Mart 1920 günü Osmanlı parlamentosunun işgal kuvvetlerince zor kullanılarak dağıtılmasından sonra, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi adı ile yeni bir ulusal parlamento toplanmıştı. Bütün özellikleri ile bir "kurucu meclis" niteliği taşıyan bu meclis, ulus adına fiilen egemenlik haklarını kullanmağa başlamıştı. Gerçek böyle olmasına karşın İstanbul'dakiler hâla memleketin yazgısına sahip çıkmak iddiasında ısrar ediyorlardı. Artık her şey ulus adına yapılmakta idi. Durum böyle iken Kuva-yı milliyeciler arasında bazı kimseler bu durumun geçici olması gerektiği kanısında idiler. Şimdi Büyük Millet Meclisinin kullanmakta olduğu egemenlik haklarının, tutsaklıktan kurtulur kurtulmaz padişah ve halifeye devredilmesini gerekli buluyorlar, bunun şimdiden güvenceye bağlanmasını zorunlu sayıyorlardı.

Yeni Türkiye devletinin henüz temelleri atılırken kendini gösteren bu ilke tartışmaları, gittikçe artan bir sertlikle 1924 Anayasasının kabulüne dek sürüp gitti. Gerçekten de, en başta padişah ve halifelik sorunu olmak üzere, meclis üyelerinden kimilerinin, bazı konularda gösterdikleri duyarlığın göz önünde tutulması zorunlu bulundu. Nitekim Büyük Millet Meclisi işe başlarken saptanan ilk temel ilkelerde, vatanın yazgısına ulusal iradenin elkoymuş olduğu kaydolunmakla beraber, padişah ve halifelik kurumlarına hiç dokunulmadı. Hemen arkasından başlanan anayasa çalışmaları sırasında

halifelik ve sultanlığın dokunulmazlığını korumak isteyen tutucularla, egemenliğin hiç bir koşul ve bağ koymaksızın ulusa geçmesini isteyen devrimciler arasında düşün ayrılıkları ortaya çıktı ve konu üzerindeki tartışmalar en sert aşamasını buldu. Sonunda kabul olunan 20 ocak 1921 tarihli ilk temel ilkeler, zamanın olağanüstü koşullarına uygun olarak, bir geçiş dönemi anayasasının esasları karakterini taşımakta, hilafet ve saltanatın lafı edilmeksizin, ulusal iradeye dayanan bir devlet düşünününün etkusunu göstermektedir. Ruhuna ve mantığına, güçlerin birliği sistemi hakimdir ve bu da yalnız Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır. Doğrudan doğruya bir meclis hükümeti sistemi kurmakta, devlet başkanlığı görevini de meclis başkanlığına bırakmaktadır.

Böylece, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin biçim ve niteliği sorunu bağımsızlık savaşının en bunalımlı evrelerine girilirken hiç değilse şimdilik bir çözüme bağlanmış ve yaşamsal önem taşıyan ivedili işlerin hızla yürütülmesi için olanak yaratılmış oluyordu. Aynı zamanda yeni rejim, doğrudan doğruya kendisinin yarattığı savaş güçleriyle Birinci İnönü, İkinci İnönü ve Sakarya meydan savaşlarını kazanarak 1921 yılının en korkunç askerî saldırılarını kırdı ve böylece gücünü göstererek bütün dünya karşısında kimliğini kanıtlamış oldu. Sonra, 1922 yılında Büyük Zafer'i kazanıp memleketi düşmandan temizlemeyi başarınca artık içeride de tamamıyla kökleşme yoluna girdi. Rejimini günden güne gelişerek yerleşmeğe yüz tutması ise anayasada bazı değişikliklere gidilmesi zorunluluğunu doğurdu. Burada yeni rejimi 20 Nisan 1924 anayasasına götüren başlıca iki önemli olayı vurgulamak gerekir: I. sultanlık ile halifeliğin birbirinden ayrılarak Osmanlı Sultanlığının kaldırılması ve 2. halifeliğin de kaldırılması ile artık yeni devletin adının konulması, yani cumhuriyetin ilanı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un fiilen işgal tarihi olan 16 mart 1920 den beri bir Osmanlı hükümetinin varlığını zaten tanımamakta idi. Buna karşın İstanbul hükümeti çeşitli vesilelerle hâlâ yaşamakta olduğunu duyurmak girişimlerinde bulunuyor ve bu yolda, Türkler arasında sürekli olarak bir ikiliğin hüküm sürmesinden yarar bekleyen İtilaf Devletleri tarafından destekleniyordu. Bu cümleden olarak aynı devletler, padişahı, Büyük Zafer'den sonra Lausanne'da toplanması kararlaştırılan barış konferansına temsilcilerini göndermeğe davet ettiler. İşte bu davranışları idi ki, Büyük Millet Meclisinin tarihî bir karar almasını hem kolaylaştırdı hem de çabuk-

laştırdı. Müzakereler sırasında halifelik ile sultanlığın birbirinden ayrılmasına yasa ve gelcekler açısından olanak bulunup bulunmadığı konusu üzerine yapılan ve sonuna doğru dramatik sahnelere kadar tırmanan heyecanlı tartışmalardan sonra Büyük Millet Meclisi, halifelik kurumuna gene de dokunmaksızın, Osmanlı Sultanlığının kaldırılmış olduğunu resmen ilan etti (2 Kasım 1922). Böylece, aslında 16 mart 1920 den beri fiilen var olmayan hükümdarlık rejimi, hukuken de sona ermiş oluyordu.

Lausanne Barış Antlaşmasının imzalanması (23 Temmuz 1923) ile "Millî Mücadele" ilk hedefine ulaşmıştı. Bu arada yenilenen Büyük Millet Meclisi, Antlaşmayı onayladıktan sonra, ilk iş olarak, 23 Nisan 1920 den beri uygulanmakta olan rejimin gelişmesine uygun düşecek bir devlet biçimi bulmak sorunu ile karşı karşıya bulmakta idi. Gerçekten de "millî mücadele" yıllarının zorunluluklarından doğmuş olan "meclis hükümeti" sistemi, artık işlemiyordu. İstikrar-sızlıkları gidermek ve ulusal uğraşın öteki ereklerine yönelebilmek için, koşullara yanıt verebilecek kalıpta bir hükümet biçimi getirmek gerekiyordu. Böylece 29 Ekim 1923 te cumhuriyet ilan olundu ve rejimde doğal gelişmenin bir sonucu olarak, anayasada yapılan bazı değişikliklerle "meclis hükümeti" yerine parlamenter bir sisteme doğru gidildi. Cumhuriyetin ilanından sonra, ulusal egemenliğe gölge düşüren tarihsel kurumların son kalıntısı olarak halifelik de kaldırıldı (3 Mart 1924).

Halifeliğin kaldırılması Türk devrim tarihinin her halde en önemli olaydır denebilir. Çünkü bununla, eski Osmanlı devleti yerine yeni bir Türkiye Cumhuriyetini kurmak yolunda en büyük engel ortadan kalkmış oluyordu. Bağımsızlık savaşı, Türkiye Cumhuriyetinin, teokratik Osmanlı devletinden farklı olarak, zamanın en modern esaslarına göre kurulması uğrunda yapılmıştı. İlk aşamada hedefe varıldıktan sonra buna kalıcı bir nitelik kazandırılması, yurt ve ulus çapında yönetsel, siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda köklü değişiklikler yapılmasına bağlı bulunuyordu. Sonradan tümüne birden "Türk Devrimi" adını vereceğimiz bütün bu atılımların yapılması için, teokrasinin kaynaklandığı halifeliğin ortadan kalkması ile yol açılmış oluyordu. Layık bir yaşam yönteminin benimsenmesini engelleyecek engel artık kalmıyordu. Bundan sonraki yıllarda devrim paketini oluşturacak maddelerin, politik ve psikolojik açıdan belli bir sıraya konularak, son derece cesur ama mantıklı ve gerçekçi

atılımlarla uygulama alanına konulduğunu görmekteyiz. Her biri ayrı bir araştırma konusu olacak nitelikteki bu maddelerin ayrıntılarına girmek bu yazımızın çerçevesi dışında kalır. Ancak, anayasanın gelişmesi ve daha başka bazı sorunlara burada kısaca değinmekte yarar görmekteyiz.

İlk temel maddelerin kabulünden beri devletin yapısına ilişkin olarak zaman zaman çıkarılan yasa ve kararların bir araya toplanması ile meydana gelen 1924 anayasası, ulusun egemenliği ve temsili meclis esasına dayanmaktadır. Burada, bir "güçlerin ayırımı" ilkesine yer verilmiş olmakla, klasik anlamda parlamenter rejime doğru bir adım daha atılmış bulunmaktadır. 1924 anayasası, Türkiye Cumhuriyetinin ikinci anayasası olup esasta 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Aradan geçen yıllarda, rejimin günden güne gelişmesi ve kökleşmesinden doğan gereksinmeler doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmıştır.

Böylece, 1924 yılında kuruluş evresi tamamlanan Türkiye Cumhuriyetinin siyasal rejimi, anayasasında yer alan ilkeler ve sonradan, 1927 ve 1928 tarihlerinde getirilen eklemelerle birlikte birtakım özellikler göstermektedir. Bunlar, aynı zamanda devletin çeşitli alanlarda yapacağı faaliyetlere yön veren cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, layiklik ve devrimcilik terimlerinde ifadesini bulan ilkeler olup birbirini tamamlar ve bireysel özgürlük ile toplum çıkarlarını birbirleriyle bağdaştırmayı, uyumlu bir sosyal ve ekonomik düzen kurmayı hedef tutar.

Yeni rejim belli bir öğretiye dayanmamaktadır. Bununla beraber hükümet hizmetlerini halka doğru yöneltmekle ve bunu da anayasasında yer alan halkçılık ve devletçilik ilkelerine göre yapmakla, eski rejimden ayrılır. Yapısı gereği olarak, devrimci yöntemler kullanmaktadır. Giriştiği reform atılımları toplum yaşamını kökünden değiştirecek niteliktedir ki, daha önceki Osmanlı islahatçılığından en belirgin farkı da burda kendini göstermektedir. Bütün reformların tek bir ereği vardır: Cumhuriyeti kuran Türk ulusunu bir ortaçağ toplumu kafasından kurtarıp, modern bir toplum haline getirmek. Örnek, Batı uygarlığıdır. Batıyı örnek almak, yani batılılaşmak, bunca zamandan beri batı dünyası ile yapılan temaslar göz önünde tutulursa, tarihsel yazgının bir zorunluğu olmuştur. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğunda Batı'nın etkisi çoktandır kendini göstermiş,

Batı uygarlığını benimsemek çabalarına girişile ise iki yüzyılı bulmuştu. Şimdi de bu akımı kesin zafere ulaştırmak söz konusu olmaktadır. Cumhuriyet döneminde bu anlamda gerçekleştirilen köklü reform hamlelerinde, hiç kuşkusuz, memlekette hâlâ yaşam gücünü korumakta olan reaksiyoner öğelerin tepkileri ile karşılaşmış, ister istemez bunlara karşı bazan zora başvurulmak gereği duyulmuştur. Ayrıca, memleketin ekonomik gelişmesi yolunda da çok karmaşık problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Çetin mücadeleler sonucunda, nihayet Lausanne Barışı ile tarihe karışan kapitülasyonlardan kalma acı anıların etkisi altında, sömürücü yabancı sermayeye karşı takınılan ilkesel çekingenlik bir yandan, öte yandan da 1930 yıllarının genel ekonomik bunalımı, bu güçlükleri bir kat daha artırmıştır. Ancak, bütün bu iç ve dış olaylar yeni rejimi temelinden sarsacak, izlemekte olduğu genel doğrultudan saptıracak ve gelişmesini köstekleyecek güçte engeller niteliğini kazanamamışlardır.

Rejimin yaşayıp yaşamaması ile ilgili olarak ortaya çıkan güçlüklerin en naziklerinden biri de, memlekette meydana gelip Büyük Millet Meclisinde beliren düşün ayrılıkları ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan siyasal guruplaşmalar olmuştur. Milli Mücadele arifesinde memleketin çeşitli bölgelerinde oluşturulan derneklerden hiç biri siyasal bir parti niteliğini taşııyordu. Hatta kurtuluşu hedef tutan cins, cins kuruluşların Sivas Kongresinde birleştirilmeleri ile vücut bulan ve bundan böyle memleketin yazgısını doğrudan doğruya eline alan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" de ötekilerden farklı değildi. Bu derneğin Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni oluşturan üyeleri, vatanın kurtarılması amacıyla birleşmekle beraber, köken, dünya görüşü ve rejim anlayışı bakımlarından birbirleriyle çelişki halinde idiler. İlk kez olarak bu ayrılıklar, yukarıda söylediğimiz gibi, 1921 anayasasının Büyük Millet Meclisinde müzakereleri sırasında bütün çıplaklığı ile meydana çıkmıştır. Aylarca süren çetin tartışmalardan sonra yeni hükümetin anayasası sorunu bir çözüme bağlamış, fakat sonuç olarak Mecliste birtakım siyasal gruplar meydana gelmiştir. Siyasal grupların doğuşunu başlıca şu üç nedene dayandırmak mümkün görünmektedir: 1. tutuculuk ile devrimcilik anlayışının çarpışması, 2. Türkiye'nin geopolitik konumu ve 3. bir kişi ya da bir zümre diktatörlüğü kurulacağından kaygı.

Aslında hiç de türdeş olmayan birinci Büyük Millet Meclisi, bünyesinde birçok siyasal bölüklere ayrılmakla o kadar parçalan-

mıştı ki, bağımsızlık savaşının en bunalımlı günlerinde gereken hızla iş görmek olanağı ortadan kalkmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, ölüm ya da kalımın söz konusu olduğu bir zamanda Mecliste bir düşün ve eylem birliği sağlanması zorunluğunu duydu ve bu amaçla kendi yandaşlarını çevresinde toplayarak “Birinci Gurup” adı ile ve bir iktidar partisinin meclis gurubu kimliğinde bir kurum vücuda getirdi (Mayıs 1921). Buna karşılık öteki milletvekilleri “İkinci Gurup” adı altında bir azınlık ve muhalefet topluluğu halinde örgütlendiler. 1923 genel seçimlerini kazanan Birinci Gurup, hemen seçim arkasından “Halk Fırkası” adı ile siyasal bir partiye dönüştürüldü. İkinci Gurup ise yeni meclise tek bir temsilci bile sokamamıştı.

Böylece Mecliste muhalefetsiz kalan Halk Partisi iktidarı ile Türkiye’de fiilen tek parti iktidarı kurulmuş oluyordu. Oysa 1924 anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisinde birden fazla siyasal partilerin temsil edilmesi için kapıyı açık tutmuştu. Bununla beraber tek parti sistemi daha uzun yıllar sürmüş ve çok partili parlamenter bir rejime ancak 1945 tarihinde geçilebilmiştir. Fakat, bu arada çok partili bir siyasal yaşam kurmak yolunda ciddi atılımlar yapılmamış da değildir. Bu yoldaki atılımların ilki, 1924 sonbaharında kurulan “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” adındaki siyasal partidir. Ancak, bu muhalefet partisinin bazı faaliyetleri, memleketin yüksek çıkarlarına ters düşen birtakım sorunlarla ilişkilere girdiği için, kuruluşundan yedi ay kadar sonra kapatılmak zorunda kalmıştır. Aynı yolda ikinci bir girişim beş yıl sonra görülmüştür. Ağustos 1930 da “Serbest Cumhuriyet Fırkası” vücuda getirilmiş, fakat bunun ömrü “Terakkiperver Cumhuriyet Partisi”nden de kısa sürek, Aralık 1930 da kendi kendini dağıtmıştır. Bundan sonra geçen on beş yıl boyunca Halk Partisi, tek başına memleketi yönetmiştir. Aynı süre içinde Halk Partisi milletvekillerinden oluşturulan “Müstakil Gurup” adlı örgüt, yapay olarak yaratılmış ve sadece görünürde bir muhalefetten başka bir şey değildir. O, siyasal bir parti olarak değil, olsa olsa iktidarı denetleme gereksinmesinin bir ifadesi olarak sayılabilir.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yirmi yılı boyunca belirgin özelliği, tek partili bir yönetim sistemi olmasıdır. Bu durum 1945 tarihinde, İkinci Dünya Savaşı biterken, “Demokrat Parti” adını taşıyan yeni bir siyasal örgütün kurulması ile sona erebilmiştir. Öyle görünüyor ki bu, son yılların getirdiği felaketlerden sonra dünya uluslarının genel-

likle izlemeğe koyuldukları yola girerek siyasi rejimi demokratlaştırma gereksinmesinin bir sonucu olmuştur. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisinin tersine olarak, ekonomide liberal bir felsefeyi benimsemiş görünmektedir. O vakte kadarki rejime muhalif kalmış olan çeşitli öğelere de bağrını açarak güç kazanmış, 1946 genel seçimlerinden sonra gittikçe artan bir hızla gelişerek, 1950 seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazanmış ve iktidara geçmiştir.

Bu olay, Türkiye'de ilk kez serbest bir seçimle iktidar değişmesi olduğundan dikkatle üzerinde durulmağa değer. Böylece Türk ulusu, yıllardır özlemine çektiği çok partili, parlamenter bir siyasal yaşama girmiş bulunuyordu. Ancak yeni rejim, sorunları da beraberinde getirmişti. Demokrasinin kök salıp yerleşmesi için daha nelerin geleceğini kestiren yoktu¹. Atatürk'ün gösterdiği hedefe, yani, Türk ulusu olarak çağdaş uygarlık düzeyine erişmekte herkes düşün birliği içinde gözüküyordu, ama oraya varmak için izlenecek yol konusunda derin düşün ayrılıkları vardı.

Demokrat Partinin yanında daha birkaç siyasal parti ortaya çıkmıştı. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi Türk parlamentosunda ana muhalefet partisi olarak kimliğini korumuştur. Meclis içinde ve dışında iktidar partisi ile muhalefet partileri arasında rejim konusu üzerinde yapılan sert mücadeleler, 1950 den sonraki dönemin başlıca karakterini teşkil eder. Bu sırada Demokrat Parti hükümeti, hiç alışılmamış birtakım yöntemler uygulayarak hızlı bir ekonomik kalkınma ham-

¹ O günlerde yaşadığım ilginç bir anımı burada anlatmaktan kendimi alamıyorum: o sıralarda ünlü İngiliz düşünürü Toynbee, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin konferans salonunda bir konuşma yapmıştı. Konferansından sonra konuşmacı ve birkaç arkadaşla birlikte dekanlık odasında bir süre sohbet ettik. O arada kendisine bir soru yöneltme iznini rica ettim ve "Sir, yurdumuzda yapılan bu son seçimden sonra Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmek davası mutlu bir sonuca bağlanmış mıdır, bu konuda ne düşünüyorsunuz?" dedim. Müteveffa profesör, "ben yanıtımı karşı bir soru ile vereceğim" diye söze başladı ve aramızda şu konuşma geçti:

— Acaba şimdi iktidara gelenler ilerde yine halkın oyu ile sandalyelerini bırakıp gidebilecekler mi?

— Şimdiden kestirilemez ama olumsuz bir yargıya varmak da olanaksız.

— Pek güzel, onlardan sonrakiler de gidecekler mi?

— Şu anda kuşkulanağa neden yok sanırım.

— Ya daha sonrakiler?

— Onların da gideceklerini varsayalım.

— O halde, eğer böyle sürer giderse memleketinizde demokrasi yerleşmiş olacaktır.

lesine girişmiştir. Bunun sonucu olarak eflasyoncu bir ekonomi politikası izlemeğe sürüklenmiş ve bu yüzden çok güç durumlara düşmüştür. Öte yandan iç siyasette gerginlik günden güne artmış, bu hal, sonunda 27 Mayıs 1960 devrimine götürmüştür. Böylece, ordunun müdahalesi ile, çoğunluk iradesinin uygulayıcısı olarak Demokrat Parinin son zamanda sürüklendiği tek yanlı "tahakküm" eğilimine bir sed çekilmiştir. Devrimden sonra Kurucu Meclis'ce 1961 yazında tamamlanan yeni anayasa plebisit ile Türkiye Cumhuriyetinin üçüncü anayasası olarak, yürürlüğe konmuştur. 1961 anayasasının getirdiği rejim, serbest seçimle oluşturulacak çift meclisli bir parlamento ile Batı anlamında demokratik esaslara dayanmaktadır. Özellikle geçmişin denemeleri göz önünde tutularak, rejimin dayandığı demokratik kurumların her türlü saldırıya karşı korunabilmesi için gerekli güvencelerin konulmasına özenle önem verilmiştir.

Yeni Türkiye Devleti, kuruluş günlerinden beri yabancı devletlerle karşılıklı olmak esasına dayanan iyi ilişkiler kurmayı kendine hareket noktası olarak kabul etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk açılış söylevinde (23 Nisan 1920) Meclis başkanı, yeni hükümetin izleyeceği genel siyasanın karakterini gayet açık olarak ifade ederken "medenî cihandan medenî ve insanî muameleye ve müte-kabil dostluğa intizar etmek" ibaresini kullanmıştır. İşte, yeni Türkiye'yi dış siyaset bakımından Osmanlı mirasından ayırdeden başlıca vasıf da bu "karşılıklı olmak" esasıdır. Fakat başlangıçta dış dünya, eskiden kalma birtakım peşin yargı ve alışkanlıklarla, yeni Türkiye'nin şimdiki tutumuna pek güvenememiş, hatta bunu, hiç de küşümsenmeyecek sert tepkilerle karşılamıştır. Yabancı devletlerin kendilerini yeni koşullara uydurarak "karşılıklı olmak" ilkesini benimsemelerine kadar, çetin mücadeleler vermek zonunda kalınmıştır. Yeni Türkiye Devletinin bu tutum ve davranışlarına anlayış gösteren ilk devlet, büyük komşusu Sovyet Rusya olmuştur. Kendi varlıkları ve özgürlükleri uğrunda giriştikleri amansız mücadelede bir yakınlık ve çıkar birliği gören iki memleket, 16 Mart 1921 tarihinde imzaladıkları Moskova Antlaşması ile Türk - Sovyet dostluğunun temellerini atmışlardır. Bilindiği gibi bu antlaşma, 1925 te daha da genişletilerek güçlendirilmiş, sadece Millî Mücadele sıralarında değil, fakat yürürlükte kaldığı sürece uluslar arası siyasette değer ve etkisini korumuştur, tâ ki 1945 te zafer sarhoşluğu içinde görünen Sovyetlerin istemi üzerine artık geçersiz sayılncaya kadar.

Türkiye Devleti, Lausanne Barış Antlaşması ile kurtuluş savaşının silahlı evresini bitirdikten sonra "yurtta barış, cihanda barış" ilkesini değişmez bir düstur olarak benimsemiş ve yabancı devletlerle ilişkilerini bu esasa göre düzenlemiştir. Hatırlanacağı gibi Atatürk'ün en büyük ülküsü, dünya ulusları arasında karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan kardeşçe bir yaşamın gerçekleşmesi idi. Şüphesiz ki ilk zamanlarda, Osmanlı döneminden kalma bazı sorunlar yüzünden Batı'lı büyük devletlerle birtakım anlaşmazlıklara düşülmüştür. Fakat zamanla bunlar tafsiye edilmiş, Musul ve Osmanlı borçları gibi en nazik sorunlar barışçı yollardan çözümlenmiştir. Bir yandan içeride giriştiği ve tümüyle batılaşmayı hedef tutan reformlar, öte yandan dışarıya karşı izlediği barışçı ve yapıcı siyaset ile uluslararası ilişkilerde gösterdiği dürüstlük, Türkiye'yi gündün güne saygınlığı ve güvenirliliği artan bir devlet olarak yükseltmiş, kuruluşundan beri içinde bulunduğu sınırlı bir yalnızlıktan giderek kurtarmıştır. Nihayet, Milletler Cemiyeti örgütüne üye olmakla (1933) da Türkiye Cumhuriyeti dünya devletleri topluluğuna resmen katılmıştır. Aynı zamanda, bir yandan Balkan Paktı, öte yandan Sâdabat Paktı üyesi sıfatı ile kendi savunma etkenlerini güçlendirmiş, hatta bir bakıma geniş bir coğrafi bölgede önder bir güc mevkiini kazanmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, dünya siyasetinin kolay, kolay ihmal edilemeyecek bir ögesi aşamasına erişmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra kurulan dünya düzeni, Eksen Devletlerinin hırslı emellerini gerçekleştirme yolundaki davranışları nedeniyle sarsılıp yıkılmağa yüz tutunca Türkiye Cumhuriyeti, dış siyasetini günün koşullarına göre gözden geçirmek zorunluğunu duymuş, kendi toprak bütünlüğünü de tehdit eden Eksen Devletlerine karşı kurulan cepheye yer almakta tereddüt göstermemiştir. Bu arada Batı devletleri ile antlaşmalar yaparak bağlantılara da girmiş, fakat bunu yaparken geleneğine sadık kalarak, daha önceki antsal bağlantılarını her ne olursa olsun zedelemeyecek kayıtlar da koymuştur. Türkiye, Savaşın sürdüğü altı yıl boyunca meydana gelen çeşitli askerî ve siyasî dalgalanmalara karşın son ana kadar fiilen savaşa girmemiştir. Savaşın bitmesi ile kurulan, Birleşmiş Milletler Uluslar örgütüne girmiş ve böylece yeni dünya düzeninde yerini almıştır. Dış siyasetini savaş sonrası koşullarına uydurmak zorunluğunu duymuş, kendi savunmasını sağlamak için Kuzey Atlantik Antlaşmasına (NATO) katılmıştır. Asıl adı Bağdat Paktı iken 1959 da Irak'ın ayrılması

üzerine öteki üyelerin oluşturdukları CENTO topluluğu, bir savunma antlaşması olarak, doğu yönünden Türkiye'nin güvenliğini tamamlamaktadır. Bu, daha çok ekonomik işbirliği ve kalkınma amacına yönelik olup Türkiye, İran ve Pakistan, sınırlı bazı katkılarla da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bir antlaşmadır*. Bütün bu antsal bağlaşımlara karşın Türkiye, dünyanın öteki devletleri, özellikle komşuları ile de iyi ilişkiler içinde yaşamaya her zaman için büyük önem vermiştir ki bu, 1960 tan sonraki yıllarda daha belirgin bir biçimde kendini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşından sonra geçen yıllar boyunca Türkiye, rejimle ilgili sorunların dışında, gayet güç ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Bunlar, hükümetlerin bütün dikkatlerini üzerlerine çekecek ağırlıkta problemlerden oluşmaktadır. Hiç kuşkusuz Türkiye gibi yüzyıllarca ihmal edilmiş, geri kalmış ve hemen hemen baştan başa ören haline dönüşmüş bir ülkeyi ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımlardan kalkındırmak, bugünden yarına başarılabilecek türden bir iş değildir. Öyle engellerle karşılaşmıştır ki, bunların aşılması, iyi niyetin yanı sıra zamana, olanak ve bilgiye muhtaçtır. Son zamanlarda şu kanıya varılmıştır ki, bu amaç için yabancı yardımdan yararlanmak zorunluğudur. Böylece, önceleri titiz bir çekingenlik beslenen yabancı sermayeye son yıllarda, belli bir ölçüde de olsa, kapılar aralanmıştır. Ancak, bu yardımın yerinde, dengeli ve rasyonel bir güdümlerle kullanılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. Şimdiye dek geçirdiğimiz denemelerde cumhuriyet hükümetleri bu alanda her halde başarılı sayılamazlar. Esas dava, yurdumuzun öz kaynakları yanında dış yardımları da memleket ve halk yararına en verimli bir biçimde değerlendirmek, bunlarla ulusal çıkarlar arasında tam bir uyum sağlamanın yolunu bulmaktır.

* CENTO Antlaşması, 1979 yılının ilk aylarında, İran ile Pakistan'ın resmen ayrılmaları ile ömrünü tamamlamış ve dağılmıştır.